

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
ΜΕΛΕΣΤΙΑΣ
ΠΑΥΣΑΝΟΥ
ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
ΜΕΛΕΣΤΙΑΣ
ΠΑΥΣΑΝΟΥ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ – ΙΟΥΝΙΟΣ

1953

Η ΠΟΙΗΤΙΚΗ «ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ», ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ

Ποιά είναι η «ποιητική κατάσταση» του Κωστή Παλαμά, δέκα χρόνια ακριβώς μετά τον θάνατό του; Ένα ποιητικό έργο σαν κι αυτό, δεν κρίνεται μονάχα από την κριτική του ενός και του άλλου· κρίνεται κυρίως κι' από την ίδια την εξέλιξη που πέρνει η ποίηση έπειτα από το έργο αυτό. Με το πέρασμα του καιρού, έμεις οι ίδιοι αλλάζουμε συνεχώς κι' ολοένα μετατοπιζόμαστε μέσα στο χώρο του πνεύματος. Και μαζί μ' έμας, μετατοπίζονται, αντίστοιχα, και τ' έργα του παρελθόντος. Μερικοί μπορεί να πουν: και γιατί «κατάσταση»; Δε σ' αρέσει ο όρος «θέση»; Ασφαλώς τον δεχόμαστε και πρέπει να τον χρησιμοποιούμε, αλλά με τον όρο «κατάσταση», έννοούμε κάτι διαφορετικό. Όταν λέμε «αυτή είναι η θέση ενός ποιητικού έργου», έννοούμε ένα είδος όριστικής τοποθέτησεως μέσα στο σύνολο μιας γραμματολογίας. 'Απ' αυτή την άποψη, ο Παλαμάς κοιταζόμενος, έχει την εξής θέση: είναι ο μεγαλύτερος Έλληνας ποιητής του καιρού του κι' ένας από τους πιο μεγάλους όλων των ελληνικών αιώνων. Αυτή τη θέση, νομίζουμε πως δεν του την άμφισβητεί κανείς—πολλοί μάλιστα την τονώνουν—ανάμεσα σ' αυτούς κι' έμεις,—προσθέτοντας πως είναι ο μεγαλύτερος νεοέλληνας ποιητής. 'Αλλά με τον όρο «κατάσταση», θα πρέπει να έννοούμε την ειδική «θέση» που πέρνει σε δεδομένη στιγμή μέσα μας το έργο αυτό. 'Ο όρος «θέση» λοιπόν, έχει μια σημασία γενική και στατική, ενώ ο όρος «κατάσταση», είναι ενεργητικός και περιορισμένος, προκύπτει δηλαδή από μια ευαισθησία ή από μια κριτική που να βρίσκεται σε «κίνηση—στην κίνηση της στιγμής, στην κίνηση της εποχής—και που έτσι «έν κινήσει» και «έν μετασχηματισμῶ» να αντιμετώπιζει το ακίνητο, το τοποθετημένο πιά, κάπου, ποιητικό έργο, όπως π. χ. είναι η ποίηση του Σολωμού, του Κάλβου, του Παλαμά. 'Η ακινησία, δηλαδή η όριστική τοποθέτηση ενός ποιητικού έργου έστω και στην ύψηλότερη βαθμίδα των αξιών, δεν ενδιαφέρει την έν «κινήσει» κριτική. 'Η «θέση», είναι μια υπόθεση γραμματολογίας, ενώ η «κατάσταση» εξευρίσκεται κάθε φορά ύστερ' από μια ζωντανή έπαφή, από μια ανανεωμένη πείρα της κριτικής μας άνησυχίας με το αντικείμενό της. Με δυο λόγια,

βγαίνει από τους καινούριους συνδυασμούς του σήμερα με το χτές.

Έχει άλλη μια σημασία ακόμα, η «κατάσταση». Δίνει τη δυνατότητα στο σήμερα να κρίνει το είδος της συναλλαγής του και της επικοινωνίας του με το χτές. Κάθε κριτική πραγμάτωση μιας τέτοιας «κατάστασης», είναι και μια βασική αναμέτρηση των δυο παραγόντων της παράδοσης, του χτές και του σήμερα, των παραγόντων δηλαδή που καθορίζουν και το μέλλον. Μά δεν πρέπει και να λησμονούμε πως οι πραγματώσεις αυτών των «καταστάσεων», δε μπορεί να χουν κύρος κι' έφαρμογή παρά μονάχα για κείνον που τις επιχειρεί και για κείνους που τις παραδέχονται. Στον κόσμο τον πνευματικό είναι δύσκολο να επιβληθεί μια αλήθεια σ' ά νόμος για όλους. 'Ωστόσο, όσο πιο αντιπροσωπευτική είναι αυτή η αλήθεια, τόσο πιο πολύ πλησιάζει προς την καθολικότητα και το νόμο. Κι' άτομικά, πιστεύουμε, πως σήμερα το έργο του Παλαμά κερδίζει ολοένα και πιο πολύ χώρο στις ψυχές. Το ρώτημά μας, λοιπόν, για την εξέυρεση της σημερινής «ποιητικής κατάστασης» του Παλαμά, συνοψίζεται στο εξής: Πως μπορούμε σήμερα να ζήσουμε μ' ένα ποιητικό έργο σαν κι αυτό του Παλαμά; 'Ως πιο βαθμό και πως το αισθανόμαστε να «ανακαρποφορεί» μέσα μας; Αυτά τ' ά δέκα χρόνια που πέρασαν από την ήμέρα του θανάτου του, στάθηκαν θετικά ή άρνητικά ή άδιάφορα για την επιβίωσή του; Και πρέπει να δόσουμε ξεχωριστή σημασία σ' αυτά τ' ά τελευταία δέκα χρόνια, γιατί στο διάστημά τους έφτασε ως τις τελευταίες του συνέπειες και προσπάθειες το μοντέρνο ποιητικό κίνημα που και σαν αντίληψη και σαν περιεχόμενο και σαν μορφή, είναι κάτι έκ διαμέτρου διαφορετικό κι' από την παράδοση κι' από το έργο του Παλαμά, που άσφαλώς είναι το πιο ουσιαστικό ποιητικό κεφάλαιο της παράδοσης αυτής.

Λοιπόν, διατυπώνουμε άμέσως την άποψή μας. 'Από τη μια μεριά, το νέο ποιητικό κίνημα, με το να βαθύνει την πείρα μας για την ποίηση και να μάς άνοιξει πλατύτατους όρίζοντες έλευθερίας και πρωτοτυπίας, με το να θέλει να ξαναφέρει την ποίηση

στις πηγές τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς ζωῆς, μὲ τὸ νὰ θέλει νὰ τὴν κόμει πάλι ἀπὸ εὐκολο τραγούδι, «χρησμό», μᾶς ἀνάγκασε νὰ αἰσθανθοῦμε ἓνα μέρος τῆς ποιητικῆς μας παράδοσης σὰν τελειωτικὰ ξεπερασμένο. Σ' αὐτὴ τὴν μοιραία ἀναθεώρηση, τὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ ὄχι μόνον ἀντέχει, ἀλλὰ κι' αὐτὸ μόνον κρατᾶει ὀρθὸ ἓνα μεγάλο μέρος τῆς παράδοσης. Κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὁ ἐκφυλισμὸς καὶ ἡ ἀπονέκρωση τῆς μοντέρνας ποίησης, τὸ χαμηλὸ ἐπίπεδόν της καὶ ἡ διάλυση τοῦ λόγου ποὺ ἐπέφερε σὰν ἔσχατη συνέπεια τῶν βλέψεων τῆς, μᾶς ξαναφέρνουν αὐτόματα πίσω, ἐκεῖ ποὺ ζοῦν τὰ ἀκέρια, τὰ συνθεμένα, τὰ «λελογισμένα», τὰ ὀλοκληρωμένα καὶ τὰ πλασμένα μὲ ἔμπνευση καὶ τέχνη καὶ γλώσσα καὶ μορφή καὶ ἤχο καὶ μουσικὴ, ἔργα. Τότε, — ἢ μᾶλλον τώρα — ἔργα σὰν τοῦ Παλαμᾶ, εἶναι γιὰ μᾶς Νασοὶ ποὺ καταφεύγουμε στ' ἄδυτά τους γιὰ νὰ γλυτώσουμε ἀπὸ τὸ κυνήγημα τῶν Ἐρινύων καὶ νὰ ἐξαγνιστοῦμε ἀκούοντας τὸν Ἀληθινὸ, τὸν ἀνέραστο Ποιητικὸ Λόγο. Μιὰ συμβουλὴ τολμοῦμε νὰ δόσουμε σ' ὄσους ἀμφιβάλουν: ξαναδιοβάστε καλόπιστα, καὶ σὲ γιὰ πρώτη φορά, τὸν Παλαμᾶ. Παραμερίστε ὅ,τι στὴν ἀρχὴ μπορεῖ νὰ σᾶς φανεῖ ἀδόξαστο, πορρασιτικὸ, συμβατικὸ, γερασμένο ἢ ἀναγκαστικὰ ξεπερασμένο. Τροβᾶτε κατ' εὐθείαν στὶς κεντρικὲς πηγές τῆς Τέχνης του καὶ ἀκροαστεῖτε τὴ φωνὴν του ὅταν τραγουδάει μὲ ὄλες τίς χορδές της καὶ σ' ὄλη τῆς τὴν ἔνταση. Τότε θὰ κατολόβετε πὼς ὁ πραγματικὰ μεγάλος ποιητὴς δὲ γερνάει ποτέ καὶ θὰ ἀντιληφθεῖτε πὼς ὁ γνήσιος ποιητικὸς λόγος εἶναι προϊόν συνδυασμοῦ πάρα πολλῶν δημιουργικῶν πορογόντων. Καὶ θὰ χαιρετήσετε τὴν ποίηση, ὅπως τὴ χαιρέτησε ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς ποὺ τὴ δημιούργησε:

. . . ὦ, χαῖρε ποίηση θεία,
παντοῦ χυμένη πρωτεϊκὴ πολύφωνη καὶ μέσα
στοὺς κύκλους σου τοὺς ἀχανοὺς ἀντιφεγγίστρα
[κόσμων
δλων τῶν κόσμων καὶ τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδιάς
[λαλήτρα
μὲ λόγια σὰ χρυσόβουλα ποὺ λάμπουν καὶ προστάζουν.

Κι' ἀντιλαμβάνεται καὶ ψαγαματοποιεῖ
τὴν ποίηση ὁ Παλαμᾶς, σὰν ἓνα θρίαμβο

μεστὸν ἀπὸ τὰ πρόσωπα τοῦ πολυπρόσωπου Οἴστρου
κι' ἀπὸ τ' ἀδέρφια τ' ἄμοιαστα ποὺ ἀταίριαστα δὲν
[εἶναι,
κι' ἄς κυβερνᾶνε χωριστὰ βασιλεία τώρα. Ἀδέρφια
ὁ Στίχος ὁ ξεφαντώτης, ὁ Λόγος ὁ διδάχος.

Σκοπὸς μας δὲν εἶναι νὰ δείξουμε ἐδῶ ἀναλυτικὰ καὶ μὲ παραδείγματα τίς θριαμβευτικὲς πλευρές τῆς Παλαμικῆς ποίησης. Ὁ χρόνος καὶ ἡ πρεπούμενη κριτικὴ, θὰ κάνουν σιγά-σιγά τὴ δουλειά τους. Θὰ θέλαμε μονάχα ν' ἀναφέρουμε μιὰ ἀτομικὴ μας

περίπτωση—ἴσως βοηθήσουμε μερικοὺς νὰ τὴν κάνουν δική τους γυρεύοντας νὰ τὴν ἐπαληθεύσουν. Μιὰ μέρα τοῦ περσινοῦ Φλεβάρη, ἄσπρη καὶ γαλάζια, μέρα χρυσὴ προμηνύτρα τῆς ἀνοιξῆς ποὺ ἀχνοδειχνοταν μὲ μικροσκοπικὲς πρασινάδες μέσ' ἀπὸ τὸ κρῦο χῶμα καὶ μὲ δειλὰ κεντήματα λευκοκίτρινων «ἀνθεμίων», βρεθήκαμε κάποιοι φίλοι πέρ' ἀπὸ τὴν Ἀνάβυσσο. Ἦταν ὁ Γιώργος ὁ Κατσιμπαλῆς, ὁ Βενέζης, ὁ Καραγάτσης κι' ὁ ποιητὴς Ἀντωνίου. Εἶναι πιὸ γλυκὸ νὰ ζεῖς στὴν Ἀττικὴ τὸ μυστικὸ προμηνύμα τῆς ἀνοιξῆς παρὰ τὴν ἴδια τὴν ἀνοιξή. Τὰ κρυφοσαλέματα τῆς νέας κυοφορίας καὶ τῆς ζύμωσης τῶν χυμῶν ποὺ ἀναταράζουν μὲ ζωὴ τὰ βαθεῖα χῶματα, οἱ δροσιές ποὺ ἀναβλύζουν σὰ δάκρυα χαρᾶς στὰ τρυφερά χορταράκια, ἡ μολόχα καὶ τὸ τριφύλλι ποὺ ἀνεβαίνει σιγά-σιγά καὶ πυκνώνει τὴ μαλακὴ μάζα του, ξυπνᾶν μέσα μας ἓνα αἶσθημα χαρᾶς, κι' εἶναι τότε σὰ ν' ἀκούμε ἓνα γλυκύτατο καὶ παρατεταμένο κουδούνισμα ἐλπίδας. Βελάζει ἀπὸ μακριά, ἡ ζωὴ, μέσα μας, κι' ἀπὸ βάθη χρυσὰ στέλνει πρὸς ἡμᾶς τίς εἰκόνας τοῦ μέλλοντός της. Σὲ μιὰ τέτοια στιγμή, ἐκεῖ στὴν ἀλαφροχλοισμένη Ἀττικὴ, κοντὰ σὲ μιὰ θάλασσα ποὺ δὲν καταλόβαινες ἂν ἦταν ἀπὸ γαλανὴ δροσιὰ μονάχα ἢ ἀπὸ μεταξένιο νερό, ἄρχισ' ἄξαφνα ὁ Κατσιμπαλῆς νὰ ψιθυρίζει πρῶτα, κι' ὕστερα νὰ μεγαλοφωνεῖ τραγουδιστὰ, ἀπαγγέλοντας, στίχους καὶ στροφές ἀπὸ τὸν «Ἀσκραῖο» τοῦ Παλαμᾶ, τὸ ὑπέροχο αὐτὸ λειτουργικὸ ποίημα τοῦ αἰώνιου γυρισμοῦ τῶν κοσμογονικῶν κύκλων καὶ τῶν μεγάλων μύθων τῆς ζωῆς μέσα στὴν ἀνανεωμένη καρδιά μας. Οἱ πεζογράφοι μας, ἐκπληκτοί, δείχναν σὰ ν' ἀκούγαν γιὰ πρώτη φορά τοὺς στίχους αὐτοὺς, μὰ κι' ὁ Ἀντωνίου, κι' ὁ ὑποφαινόμενος ποὺ τὸν «Ἀσκραῖο» τὸν ζούσαμε ἀπὸ τὰ παιδικὰ μας χρόνια, γιὰ πρώτη φορά τὸν ἀκούσαμε «ποιητικὰ». Κάθε ἀληθινὸ ποίημα, πρέπει ν' ἀκούεται πιὸ πολὺ, παρὰ νὰ διαβάζεται. Ἐτσι μονάχα σαρκώνεται καὶ μεταδίνεται ἡ μουσικὴ του. Κι' ὁ Κατσιμπαλῆς, μᾶς ἔκανε τὴν ὥρα ἐκείνη, ν' ἀκούμε τὸν «Ἀσκραῖο». Σὲ λίγο μοῦ φαινόταν—καὶ φαντάζομαι πὼς κι' οἱ ἄλλοι θᾶχαν τὸ ἴδιο συναίσθημα— πὼς οἱ στροφές κι' οἱ ρυθμοὶ κι' οἱ τόνοι κι' οἱ εἰκόνας τοῦ «Ἀσκραίου», ἀνάβρουζαν ὄχι μονάχα ἀπὸ τὴ φωνὴν τοῦ Κατσιμπαλῆ, μὰ μέσ' ἀπὸ τὴ φύση, ὀλόγυρα, πὼς ξεπετιοῦταν ἀπὸ τὰ λεπτὰ χορτάρια, ἀπὸ τὰ, σὰν ἰδέες χλωροαῖας, ἀνθέμια, ἀπὸ τίς ἀνάλαφρες πνοές ποὺ ταξίδευαν κάποια λευκὰ συννεφάκια, ἀπὸ τοὺς μικροὺς ἀσημένιους παφλασμοὺς τῶν νερῶν στὰ γισλιστερὰ χαλίκια, ἀπὸ τίς ἀκρηές τῶν κλαριῶν κάποιων δέντρων ποὺ εἶχαν ἀρχίσει κι' ὄλας νὰ λουλουδιάζουν, νὰ κομπιάζουν καὶ νὰ φουσκώνουν:

Καὶ μοῦ εἶπες: «Νὰ τὴν ἢ Ἀνοιξή, προσμένει νὰ τὴ
[ζέψω

στό διαμαντένιο ἀμάξι μου πού θά μᾶς πάει ψηλά,
 Χελιδονοβασιλίτσα στή γῆ θά ταξιδέψω
 Πού μιὰ λαχτάρα γίνεται γιά μᾶς καί μιὰ ἀγκαλιά,
 Καί θά σταθῶ στά δλόχλωρα στά πρῶτα μου λημέρια
 τὸ μεταξένιο ἐργόχειρο, τὸ ξόμπλιο τὸ χρυσό,
 τῆς τέχνης θάμα, σέ σοφὰ νά ξαναπιάσω χέρια·
 ὄλο τ' ἀρχίζω, καί ποτέ δὲν ἔχει τελειωμό.
 Τοῦ κόσμου τὰ καρφῶνά ἐκεῖ τὰ πρόσωπα, δλα, νέα,
 τὸν κόσμο σάν τριαντάφυλλο, τὸν κόσμο σάν γκρεμό,
 τοῦ κόσμου ὄχι τὸ φάντασμα· τοῦ κόσμου τὴν ἰδέα,
 τὸν κόσμο σ' ἓνα κοίταμα ριμμένο ἀπὸ Θεό.
 Ἔλα μαζί μου· νά ἡ ζωὴ! Θεὰ σοῦ τὸ προστάζει,
 σέ λατρεμένο κόνισμα νά τὴν ξαναχαρεῖς,
 νά μαραζώσεις μ' ὄλο τῆς καί πάλε τὸ μαράζι,
 νά ξαναβρεῖς τὰ δάκρυα τῆς, τὸ μέλι τῆς νά πιεῖς,
 νά ἰδροκοπήσεις δουλευτῆς, ταξιδευτῆς νά γύρεις
 γιά ὕπνο, πού δὲν ἔρχεται, στήν πέτρα τὸ κορμί
 καί μέσα σ' ὄλα μιᾶς πλατειᾶς ἀγάπης νά εἶσαι ὁ
 [κύρης,
 καί νά ποτίζ' ἡ ἀγάπη σου καί νά θαυματουργεῖ!

Γοητευμένοι ἀπὸ τὸ ἀποσπασματικὸ ἄκουσμα τοῦ «Ἀσκραίου», παρακαλέσαμε τὸν Κατσιμπαλή, νά μᾶς τὸν διαβάσει ὀλόκληρον μιὰ ἄλλη φορά, καί μάλιστα, ἀποφασίστηκε ν' ἀποτυπωθεῖ τὸ διάβασμα στό μαγνητόφωνο πού εἶχε φέρει ὁ Βενέζης ἀπὸ τὴν Ἀμερική. Καί πραγματικά, σέ λίγες μέρες, μπροστὰ σ' ἓνα ἀπ' αὐτὰ τὰ καταπληκτικὰ μηχανήματα τῆς προόδου πού ἀργὰ ἢ γρήγορα θά χρησιμοποιηθοῦν γιά τίς πιὸ καθάρειες πνευματικὲς ἀνάγκες, ὁ «Ἀσκραῖος», ἐκτελεσμένος ἀπὸ τὴν ἀγάπη, τὸ πάθος καί τὴ λυρική ψυχοσύνθεση τοῦ Κατσιμπαλή, δημιούργησε μέσα μας καί γύρω μας αὐτὴ τὴ μαγικὴ ἀτμόσφαιρα τῆς «μεγαλόπρεπης μουσικῆς» πού θαυμαστά τὴν περιέγραψε ὁ Πῶλ Βαλερὺ σὲ μιὰ σχετικὴ τοῦ μελέτη. Τὸ δωμάτιο πού τραγουδοῦσε ὁ «Ἀσκραῖος», δὲν ὑπῆρχε πιά· «εἶχαν πέσει οἱ τοῖχοι τῆς κάμαράς μου», ὅπως λέει ἓνας στίχος τοῦ Ἀντωνίου, κι' ἦταν σὰ νά βρισκόμαστε ὄλοι, ἔξω, στή μεγάλη φύση, στὸν κόσμο τῆς μεγάλης ποίησης, πού μᾶς ἐνώνει μὲ τὴ δημιουργία καί πού μᾶς «κάνει νά μιλάμε μὲ ἀγνώστους καί νά θέλουμε νά τοὺς ἀγκαλιάσουμε»—γιά νά θυμηθοῦμε καί πάλι τὸν Βαλερὺ—«ὅπως συμβαίνει στίς ὥρες μιᾶς μεγάλης δημόσιας θλίψης ἢ χαρᾶς». Μὰ ἐμεῖς, νοιώσαμε χαρά, γιατί βαθεῖα, πηγαία, σοβαρὴ μουσικὴ χαρὰ ξεπηδάει ἀπὸ τὸν «Ἀσκραῖο», ἔνθεο καί μυστικὸ πάθος γιά τὴ ζωὴ, λυρική γνώση τῶν ἀποκρύφων τῆς, μεγαλοφυῆς λεκτικὴ οἰκειοποίηση τοῦ κοσμογονικοῦ ρυθμοῦ τῆς. Κι' ἦταν τόση ἡ αἰσθητικὴ εὐδαιμονία πού νοιώσαμε ὄλοι ἐκεῖνο τὸ βράδυ, πού σάν τέλειωσε ὁ Κατσιμπαλῆς τὸ διάβασμα, βάλουμε πάλι τὸ μηχανήμα καί τὸ ξανάρχισε· τὸ ζετούλιξε πάλι, ὄλο, ἀπὸ τὸν πρῶτο ὡς τὸν τελευταῖο στίχο—πάνω ἀπὸ ἐξακόσιοι στίχοι—καί τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν τὸ ἴδιο: μιὰ ἀνεξάντλητη ποιητικὴ μακαριότητα. Μιὰ εὐδαιμονικὴ λύτρωση, μιὰ πλήρης ἀποκάλυψη «σοφίας καί

ὁμορφιάς», μέσα στὸν ἔμμετρο Παλαμικὸ λόγο.

Σ' αὐτὴ τὴν ἐντύπωση θά θέλαμε νά συνοψίζαμε τὴν «ποιητικὴ κατάσταση» τοῦ Παλαμᾶ, δέκα χρόνια ὕστερ' ἀπὸ τὸν θάνατό του.

Μὰ μήπως εἶναι μονάχα ὁ «Ἀσκραῖος» πού θά μπορούσε νά μᾶς τὴν παρουσιάσει καθαρὴ κι' ὀλοκληρωμένη; Μήπως τὸ ἴδιο δὲ θά ἐπενεργούσαν μέσα μας τὰ περισσότερα ποιήματα τῆς «Ἀσάλευτης Ζωῆς», οἱ «Χαιρετισμοὶ τῆς Ἡλιογέννητης», ὁ «Γύφτος», ἡ «φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ», ὁ μεγαλόπρεπος καί στερνογεννημένος «Δημοφῶν», καθὼς κι' ἓνα πλήθος μικρὰ καί μεγάλα συνθέματα κορφολογημένα ἀπὸ τίς ἄλλες συλλογές του; Μήπως κι' ἡ πρόζα τοῦ Παλαμᾶ, τὸ θέατρο, τὸ διήγημα, ἡ κριτικὴ, ἡ ἀλληλογραφία, ἄσχετ' ἀπὸ τὸ ὅποιο τῆς περιεχόμενο, δὲ μᾶς δίνει τὴν ἐντύπωση τῆς ρωμαλέας ἐμπνευσης ζευγορωμένης μὲ μιὰ τέλεια «λογοτεχνικότητα», ἐκφρασης ὡς τὴν ἐντέλεια δουλεμένης; Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆ, ποιός ἀπὸ τοὺς κατοπινούς τοῦ Παλαμᾶ ἔχει τίς δυνατότητες νά συγκριθεῖ μαζί του; Γιά μᾶς τουλάχιστον κανένας δὲν τοῦ παραβγαίνει, ὅσο βέβαια κι' ἂν ὑπάρχουν πολλοὶ πού ἀξίζουν δίκαια τὸν τίτλο τοῦ ἀληθινοῦ λογοτέχνη.

Τώρα, γιά ὅποιον δέχεται σωστὴ τὴν «ποιητικὴ κατάσταση» τοῦ Παλαμᾶ ὅπως τὴν ἐκθέσαμε, δὲν μπορεῖ νά μὴν ὑπάρχει ἓνα ἄλλο πρόβλημα, μιὰ ἄλλη «κατάσταση», καθαρὰ πρακτικὴ αὐτῆ τῆ φορά. Εἶναι ἡ κατάσταση τῆς ἐκδοτικῆς μοίρας τοῦ Παλαμικοῦ ἔργου. Ὅλοι συμφωνοῦν στήν Ἑλλάδα, πὼς δὲν εἶναι καθόλου καλὴ ἡ μοῖρα αὐτῆ, δέκα ὀλόκληρα χρόνια ὕστερ' ἀπὸ τὸ θάνατό του. Ὅχι μονάχα δὲν εἶναι καλὴ, μὰ θά τὴ λέγαμε κιόλας ἐντελῶς ἀνάξια τῆς πνευματικῆς μοίρας αὐτοῦ τοῦ ἔργου. Τὸ τεράστιο ἔργο τοῦ Κωστή Παλαμᾶ, ὑπάρχει σὸν «πνεῦμα» καί δὲν ὑπάρχει σὰ «σῶμα». Οἱ κυριώτερες ποιητικὲς συλλογές του, ἐξαντλημένες ἀπὸ χρόνια τώρα, δὲν ἔχουν ἐπανεκδοθεῖ—κι' αὐτές πού κάθε τόσο ἐκδίδονται, εἶναι τόσο ἀκριβές, ὥστε δὲν μποροῦν νά τίς προμηθευτοῦν ὄσοι ἀγαπᾶν τὴν ποίηση. Κι' εἶναι γνωστὸ, πὼς αὐτοὶ πού λατρεύουν τὴν ποίηση, εἶναι συνήθως φτωχοὶ—γιατί εἶναι νέοι, μαθητές, φοιτητές, ἄνθρωποι δηλαδὴ ἀσχημάτιστοι οικονομικά, πού δὲ μποροῦν σήμερα νά διαθέσουν δεκάδες χιλιάδες δραχμὲς γιά ν' ἀγοράσουν τὴν «Ἀσάλευτη Ζωὴ» ἢ τὸν «Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου». Στὸ μεταξύ, δὲν ἔγινε καμιὰ προσπάθεια νά ἐκδοθοῦν σὲ μιὰ συστηματικὴ καί προσιτὴ σειρά, τὰ «Ἀπαντα» τοῦ Κωστή Παλαμᾶ—πράγμα πού θά γινόταν ἀκόμα καί στήν Ἀλβανία, ἂν ἡ Ἀλβανία εἶχε ἓναν τέτοιο ποιητὴ. Μιὰ ὀλόκληρη γενεὰ Ἑλλήνων ἀντρώθηκε χωρὶς κἂν νά γνωρίσει τὸν Κωστὴ Παλαμᾶ. Χιλιάδες βιβλία ἐκδόθηκαν κι' ἐπανεκδόθηκαν, ἀλλὰ τὸ ἔργο

τοῦ Κωστή Παλαμᾶ, τοῦ μεγαλύτερου νεο-έλληνα ποιητῆ καὶ ἀνθρώπου, κάθε μέρα ποὺ περνᾶει λιγοστεύει στὰ βιβλιοπωλεῖα, χωρὶς νὰ διαφαίνεται μιὰ περίπτωση συστηματικῆς καὶ προσιτῆς στοῦ πλατὺ κοινό, ἐκδόσεώς του. Στὸ μεταξύ, τὰ «Ἄπαντα» τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ Καβάφη, ἐκδίδονται κι' ἐπανεκδίδονται, ἀλλὰ ἡ «Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ» ποὺ εἶναι ἴσως τὸ πιὸ κεφαλαῖωδες δημιούργημα τοῦ Παλαμᾶ, τὸ πιὸ ἐθνοπλαστικὸ καὶ τὸ πιὸ παιδαγωγικὸ—στην πλατύτερη σημασίᾳ τοῦ ὄρου—ἔχει ἐξαντληθεῖ πρὸ εἰκοσιπέντε χρόνων. Ὁ πιὸ πολυγράφος ποιητῆς μας κινδυνεύει νὰ γίνεῖ «ἀρχαῖος», δηλαδή νὰ ζεῖ μόνο μετὰ τὰ σωζόμε-

να ποιήματα στὴ μνήμη τῶν παλαιῶν πιστῶν του, μετὰ τὸ «Ῥόδου μοσκοβόλημα» καὶ μετὰ τὴν «Ἀνατολή». Μετὰ τὴν εὐκαιρία τῆς συμπλήρωσης δέκα χρόνων ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἡμερομηνία τοῦ θανάτου του, διατυπώνουμε ἐδῶ τὸ ἐπιτακτικὸ αἶτημα νὰ ἐκδοθῶν τὰ «Ἄπαντα» τοῦ Κωστή Παλαμᾶ σὲ μιὰ ἐκδοση λαϊκῆ, προσιτῆ στὸν καθέναν, καὶ ἀξιοπρεπῆ. Διαφορετικὰ, κάθε τι ποὺ θὰ γίνεταί γιὰ τὸν Παλαμᾶ, γιορτές, διαλέξεις, μελέτες, θᾶναι πράγματα λειψά, γιατί ὁ προορισμὸς τῶν μεγάλων ραψωδῶν εἶναι νὰ τραγουδιῶνται ἀπὸ ὅλα τὰ στόματα κι' ὁ λόγος τους ν' ἀντιχτυπᾷ σὲ ὅλες τὶς συνειδήσεις...

ΑΝΤΡΕΑΣ ΚΑΡΑΝΤΩΝΗΣ

Ἡ κηδεῖα τοῦ Παλαμά

Ὁ τόπος ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη εἶχε ρημαχτεῖ ἀπὸ τοὺς βαρβάρους, ὁ ἐθνικὸς θρῆνος ἦταν βαρὺς ἀπὸ ἀπελπισία καὶ τραχὺς ἀπὸ ὄργη. Ζούσαμε ἀκόμα τοὺς ἀτέλειωτους, τοὺς σκοτεινοὺς, τοὺς μαρτυρικοὺς μῆνες τῆς προετοιμασίας τῶν ἐλευθέρων ἀνθρώπων γιὰ τὴ μεγάλη μάχη. Ὁ Φεβρουάριος τοῦ 1943 ἔβγαινε σιγά-σιγά ἀπὸ τὴν παγωνιά, μὰ νιώθαμε, βλέπαμε, ἀκούγαμε ὅτι ἡ ἀνοιξη δὲν ἦταν ἔπειτ' ἀπὸ ἕνα-δυὸ μῆνες, ἦταν ἀκόμα μακριά, πολὺ μακριά. Προχωρούσαμε μετὰ κομμένη, μετὰ δύσκολη τὴν ἀναπνοή. Κοντὰ μας ἀκόμα ὁ ἀκατάβλητος γέρος. Μιὰ χαραυγὴ ὅμως στάθηκε, ἀπόκαμε, δὲν μπόρεσε νὰ μᾶς ἀκολουθήσει πιά. Ἦταν στὶς 27 Φεβρουαρίου. Καὶ τότε ὁ πρόγονος αὐτὸς ἔγινε ὅσο ποτὲ ἄλλοτε ἡ μυστικὴ ἐκείνη δύναμη ποὺ εἶναι ἡ ποίηση στὴ θαυμαστὴ γονιμότητά της, ψυχικὴ εὐφορία καὶ ὑπερήφανη πράξη, καημὸς καὶ παλμὸς, ἀδιάσπαστη ἐνότητα ἀτόμου καὶ συνόλου.

Εἶχε πεθάνει ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς. Ἡμέρα Σάββατο, τὶς πρωινὲς ὥρες. Καὶ τὴν ἄλλη μέρα, ἕνα Κυριακάτικο πρωινὸ, ποὺ τὸ διακοσμοῦσαν τ' ἀνθισμένα κλωνάρια τῆς μυγδαλιάς καὶ τὸ νότιζε κάθε τόσο μιὰ περαστικὴ ψιχάλα, τὸ μεγάλο νεκροταφεῖο τῆς Ἀθήνας εἶδε μιὰ πολυάνθρωπη, μιὰ πυκνὴ σύναξη, ποὺ δὲν μποροῦσε νὰ τὴν χωρέσει ὀλόκληρη καὶ ποὺ δὲν ἦταν οἱ φίλοι ἐνὸς νεκροῦ, ἀγαπημένου ἢ πολυσέβαστου, μὰ τὰ τέκνα τῆς Ἑλλάδας, ποὺ αἰσθάνονταν τὴν ἀνάγκη νὰ ὑψώσουν τὸ ἀνάστημά τους, νὰ τὸ δείξουν ἀνάμεσά τους, γιὰ νὰ δώσουν καὶ νὰ πάρουν ἔτσι κουράγιο καὶ προπάντων νὰ τὸ προβάλλουν στὸν καταχτητῆ, ποὺ μετὰ τὴν ἐπιστῆμη τῆς ἄμεσης ἢ τῆς ἔμμεσης βίας, — μετὰ τὴ δική του, τὴν καταδική του, τὴν ἀναφαίρετὴ ἐπιστῆμη του, — ἤθελε νὰ τὸ κοντήνει, νὰ τὸ λυγίσει, νὰ τὸ κατεβάσει πιὸ κάτω κι ἀπὸ τὸ βαρὺ πέλμα του.

Μὲ κόπο μπόρεσα νὰ περάσω ἀπὸ τὸ χῶρο τῶν προφυλαίων τοῦ νεκροταφείου καὶ νὰ πλησιάσω στὴν ἐκκλησία, ποὺ εἶχε ἀρχίσει ἡ νεκρώσιμη ἀκολουθία. Στάθηκα καὶ περίμενα τὸ ξόδι τοῦ ποιητῆ. Καὶ τότε δὲν εἶδα μόνο ὅλη τὴν πνευματικὴ Ἑλλάδα νὰ περιμένει μαζί μου, ἀλλὰ τὴν Ἑλλάδα. Πολλοὶ οἱ γνωστοὶ λογοτέχνες καὶ οἱ ἐπιστήμονες, μὰ περισσότεροὶ οἱ ἄγνωστοι, — οἱ ἄντρες, οἱ γυναῖκες, οἱ νέοι ποὺ δὲν εἶχαν ἀνηφορίσει στὸ νεκροταφεῖο ἀπὸ συγγενικὴ ἢ συναδελφικὴ ὑποχρέωση, τὸ μεγάλο, τὸ ἀνώνυμο, τὸ θαυμάσιο πλήθος ποὺ ὁσφραίνεται, ποὺ ξαίρει πότε εἶναι ἀπαραίτητη ἡ παρουσία του. Ἡ Ἀθήνα τοὺς μῆνες ἐκείνους χωρὶς συκοινωνίες. Καὶ ὅμως τὸ πλήθος ἦρθε κι ἀπὸ τὶς μακρινὲς συνοικίες, ἀκόμα κι ἀπὸ τὰ προάστια. Πρόσεξα πολὺ τὰ ἄγνωστα πρόσωπα, εἶδα σὲ ὅλα τὸν ἴδιο ἄνθρωπο, ἕναν ἄνθρωπο, κι ὅταν γύρισα στοὺς λογοτέχνες, στοὺς καλλιτέχνες, στοὺς ἐπιστήμονες, εἶδα πάλι τὸν ἴδιο αὐτὸν ἄνθρωπο, ἔτοιμο νὰ πεῖ τὰ ἴδια λόγια καὶ νὰ ἐκδηλώσει τὸ πένθος του μετὰ τὸν ἴδιο τρόπο. Κοντὰ μου, γύρω μου, ὅλοι οἱ βαθμοὶ ἀγάπης καὶ θαυμασμοῦ γιὰ τὸν Ποιητῆ. Καὶ ὅλες οἱ ψυχικὲς καὶ ἰδεολογικὲς διαφορὲς. Οἱ συντηρητικοί, οἱ προοδευτικοί, οἱ δεξιοί, οἱ ἀριστεροί, οἱ ἡλικιωμένοι, οἱ ὠριμοί, οἱ νέοι. Κ' ἐκεῖνοι ποὺ τὸν ἀνέβασαν στὸν ἔβδομο οὐρανό, καὶ ὅσοι τὸν σεβάστηκαν πάντα χωρὶς νὰ κρύψουν καὶ τὶς ἀντιρρήσεις τους γιὰ τὸ ἕνα ἢ γιὰ τὸ ἄλλο μέρος τοῦ ἔργου του, κι αὐτοὶ ποὺ τοῦ ἔδωσαν ζωηρὲς ἱκανοποιήσεις καὶ οἱ ἄλλοι ποὺ τὸν ἐπίκραναν πολὺ, ἀκόμα καὶ οἱ ἀδιάλλαχτοι ἀρνητῆς. Πῶς ὅλοι αὐτοὶ μαζί καὶ πῶς ὅλοι σὲ μιὰ κοινὴ στάση, σὲ στάση, μπορῶ νὰ πῶ, προσοχῆς :

Ἡ νεκρώσιμη ἀκολουθία εἶχε τελειώσει. Κι ἀπὸ τὴν ἐκκλησία ἔφταναν ὑψηλοὶ τόνοι.